

PAPER DETAILS

TITLE: Eski Polonya'da Kazak Savaslari

AUTHORS: Zbigniew WOJCIK, Sabire ARIK

PAGES: 227-250

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/782502>

“ESKİ POLONYA’DA KAZAK SAVAŞLARI”

“Wojny Kozackie w dawnej Polsce”

Zbigniew WÓJCIK¹

Kitap Tanıtımı: Sabire ARIK

Osmanlı-Lehistan ilişkilerinin tarihi sürecine bakıldığında genel anlamda dostluğun öne çıktığı görülmektedir. Fakat XVII yüzyıl bu sürecin içerisinde ayrıcalıklı bir dönem oluşturur. Bu yüzyılın siyasi ilişkilerini çözebilmek için önemli düğümlerden biri olan Kazakları (Kozak) tanımak ve bu ilişkilerdeki rolünü ortaya koymak gerekmektedir.

XVII yüzyılda Karadeniz’in kuzey ve batı kıyılarındaki Türk-Tatar şehirlerine akınlar düzenleyerek, Osmanlı-Lehistan ilişkilerinin gerginleşmesine neden olan Kazaklar kimlerdi, nereden geliyorlardı, Polonya-Ukrayna tarihinde oynadıkları önemli rol neydi? Polonya-Kazak-Osmanlı-Tatar dörtgeninde bağılıklar nasıldı? Orta-Doğu Avrupa tarihinde Ukrayna ve Zaporozje kazakları neden bu kadar önemliydi? Tanıtımını yapacağımız eser bütün bu sorulara ayrıntılı cevaplar vermekte, Kazakların yaşadıkları Ukrayna bölgesini her yönüyle gözler önüne sermektedir.

Baron Joseph Von Hammer-Purgstall, “*Osmanlı Devleti Tarihi*” adlı eserinde Kazakları şöyle sınıflandırmaktadır:

“Son senelerde Osmanlı Devleti tarihiyle dolaylı olarak ilgili olması sebebiyle kazakların tarihinden kafi malumat almak için, bu millete bir göz atmak ve üç büyük şubesini zikretmek gerekir. Kazaklar Don sahillerinde

¹ Zbigniew Wojcik-1922’de doğdu. Varşova’da tarih eğitimi gördü. 1971’de profesör oldu. İngiltere, Avusturya, Fransa ve Rusya’da arşiv çalışmaları yaptı. 1972’de Harvard üniversitesinde, 1979’da New York’ta, Colombia üniversitesinde tarih dersleri verdi. Başlıca eserleri; “Traktat andruszowski 1667 roku i jego geneza”(1959); “Dzikie Pola w ogniu. O Kozaczyźnie w dawnej Rzeczypospolitej (1960-1968); “Miedzy traktatem andruszowskim i wojna Turecka. Stosunki polsko-rosyjskie 1667-1672” (1968), “Rzeczypospolita wobec Turcji i Rosji.Studium z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1674-1679”(1976); “Jan Sobieski” (1983) ve daha pek çokları.

*Dniepr şelaleleri ve bu nehrin munsabından Bug nehrine kadar uzanan bataklıklar yakınında yerleşmişlerdi. Birinci takımları "Don" kazakları yahud payitahtlarına nisbetle "Çerkes" Kazakları diye adlandırılırlardı. İkinciler "Zaporog" yahud "Şelale" Kazakları ismiyle anılır ve başlıca ikametgahları olan Seca şehri şelale yakınında bulunurdu. Üçüncü şubeye, Osmanlılar tarafından üç kısma ayrılarak "Barabaş", "Sarıkamış" ve "Potkal" Kazakları denilirdi."*²

Tanıtımını yapacağımız eser, Hammer'in bu gruplar içerisinde ikinci şubede bahsettiği "Zaporoże" veya "Şelale" Kazakları olarak adlandırılan Ukrayna Kazaklarını işlemektedir. Yazarı Polonya'nın XVII yüzyıl araştırmacılarından Zbigniew Wójcik'tir. Özellikle Rusya, Polonya, Ukrayna ve dolaylı olarak Osmanlı tarihi üzerine değerli eserler vermiştir.

Zbigniew Wójcik'in "Wojny kozackie w dawnej Polsce" (Eski Polonya'da Kozak savaşları) başlıklı eseri, "Dzieje Narodu i Państwa Polskiego" (Polonya Devletinin ve Ulusunun Tarihi) serisinin II – 27 sayılı kitabıdır. Bu seride bütün Polonya tarihinin önemli konu ve başlıkları, o dönem ya da konularda çalışan değerli yazarlar tarafından hazırlanmıştır. Bu seride, bu şekilde 54 eser yayınlanmıştır. XVII yüzyılın Polonya-Ukrayna tarihinde önemli rol oynayan Kazaklar konusunu da Wójcik ele almıştır.

Bu eserde ilk ortaya çıkışlarından itibaren Kazakların bütün tarihi süreci anlatılmaktadır. İlk bölümde; "Zaporoże Kazaklarının ortaya çıkışı" üst başlığı altında "Coğrafi çevre", "Kaçkınlar", "Kazaklar ve onların askeri organizasyonu", "Kazak devleti. İlk organizasyon denemeleri, ilk kayıtlar" şeklinde alt başlıklar bulunmaktadır. İkinci bölümde; "Cumhuriyet* ilk Kazak isyanları" üst başlığı altında "Lublin birliği ve onun Ukrayna topraklarına etkisi", "Cumhuriyet Kazak probleminin gerginleşmesi", "Kosinski ayaklanması", "Nalewajki isyanı" alt başlıkları sıralanmaktadır. Üçüncü bölümde; "Deniz seferlerinin ve birliğin amblemi altında" üst başlığı altında "Brześć birliği ve onun sonuçları", "Kahramanlık günü", "Yazarların gözünde Kazak yurdu ve Ukrayna sorunları" alt başlıkları bulunmaktadır. Dördüncü bölümde; "1625-1638 yılları ayaklanmaları" üst başlığı altında "Ukrayna'da latifundia'ların daha ilerdeki gelişimi", "Zmajly isyanı ve Kurukowska uzlaşması", "1630 Taras Fedorowicz ayaklanması", "1635-1637 yılları isyanları", "1638 yılı meclis anayasası kararı" alt başlıkları yer almaktadır. Beşinci bölümde; "1648-1654 büyük savaş" üst başlığı altında "1648-1649 yılı

² Baron Jozef Von Hammer-Purgstall, "Osmanlı Devleti Tarihi", çev. Mehmet Ata, II.c., s.254, İstanbul; Scherer, Küçük Rusya Vekaayinamesi yahud Zaporog Kazakları ve Ukrayna Kazakları Tarihi, c. 1, s. 142

* Polonya'da krallar seçimle tahta oturdukları ve kralın, meclis tarafından onaylanmadan hiçbir karar alamaması nedeniyle cumhuriyet tarzı bir idare bulunmaktaydı. Bkz: Alicja Dybkowska, Jan Żaryn, Małgorzata Żaryn, "Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności" Warszawa, 1998

savaş faaliyetleri. Wisniowiecki'nin intikamı, Zbaraz, Zborów", "Değişen sıralı savaşlar", "Rus müdahalesi, Perejaslaw uzlaşması (1654) ve onun tarihi anlamı" alt başlıkları yer almaktadır. Eserin sonunda Zaporozel Kazaklarının yıkılışına kadar gelen tarih özetlenmiştir. Daha sonrasında ise geçmişten yakın tarihe doğru bu konuda yazılmış eserler hakkında bibliyografik bilgiler verilmektedir. Ayrıca çeşitli Kazak liderlerin resimleri, bu savaşçıların kullandıkları savaş aletlerinin resimleri bulunmaktadır. Kazakların Dniepr nehrinde dolaştıkları o çok hızlı Çayka (czajka) nın da ayrıntılı şeması verilmektedir.

Tanıtımını yaptığımız eserden araştırmacılarımıza daha çok bilgi aktarımını sağlayabilmek için mümkün olabildiğince Wójcik'in anlatımlarını özetleyerek vermeye çalışacağız. Eserin ilk bölümünde Kazakların nasıl, nerede, hangi koşullarda ortaya çıktıkları, kim oldukları hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir, şöyle ki ;

Ukrayna ve Polonya tarihinde önemli rol oynayan Zaporozel Kazaklarının ortaya çıkışları tamamiyle çevre koşullarıyla, özellikle de Dniepr bölgesinde oluşan şartlarla bağlantılıdır. İlk zamanlar bu bölge Zaporozel ya da Niz diye tanımlanıyordu. Zamanla bu iki ismin yerini tek bir isim aldı, o da Ukrayna.

XIV-XV yüzyıllarda Polonya'da ve Litvanya Büyük Düklüğünde bu sınır bölgeleri Ukrayna olarak anılıyordu. XVI yüzyılda bu tanımlama daha da kesinleşti. Cumhuriyetin Kijów ve Braclaw, daha ileri bir tarihte de Czernihów vojvodalıklarını içine alan bu bölgeye Ukrayna denilmeye başlandı. Bu alanların yerleşik bölgelerinde büyük ölçüde Ruş* halkı yaşıyordu. Ancak Ukrayna'nın bütün etnik Ruş topraklarını kapsadığını söylemek mümkün değildir, çünkü Wolyn, Podolya ve Ruş Czerwony bu bölge içinde değildir.

Aşağı Dniepr, "porochy" (çağlayanlar) olarak da bilinen 80 km boyunca kuzeyden güneye süren kayalık bölgeye dek gelir. Porohy yalnızca Dniepr'i ikiye bölmek, aynı zamanda bütün ülkeyi de ikiye bölmüş olur. Porohy'nın kuzeyinde nehrin her iki tarafında pek çok yerleşim yeri bulunuyordu. Bu yerleşim yerlerini ormanlar ve tepeler çevreliyordu. Güneyde ise Zaporozel ya da Niz, aynı zamanda Vahşi Arazi-Bozkır (Dzikie Pola) diye anılan geniş ovalar ve stepler vardı. Bu bölge doğa tarafından bonkörce ödüllendirilmişti. Ovalar bin bir çeşit hayvanla, nehirler balıkla, kovanlar balla doluydu. Ne yazık ki uzun süreden beri boş ve yerleşimsizdi. Bu boş, ama verimli Ukrayna topraklarına sürekli göçerler gelirdi; baharla bu topraklara gelir, avlanır, at besler ve eğitir, sonbahar mevsimi geldiğinde ise elde ettikleri malları şehirde satar, kışı geçirirlerdi. Bu topraklar "de facto" sahihsizdi. Pratik olarak burada hiçbir devlet, ya da yönetim tutunamıyordu. Ne XV-XVI yüzyıllarda Litvanya, ne de

* Ruş- Ortaçağda Doğu Slavlara verilen ad. Doğu dilleri (Ukrayna, Rus, Beyaz Rus) içinde en eski olandır. Bkz: Słownik języka polskiego, tom trzeci, Warszawa. 1981

daha sonrasında Polonya etkin olabildi.* Bu özgürlük başka ülkelerden de insanları kendine çekiyordu—kaçak köylüler, hukuki anlaşmazlıkları olan insanlar, hiçbir kavgadan kaçınmayan, huysuz, huzursuz insanlar geliyordu. Özellikle Ukrayna'ya büyük kitleler halinde bey baskısından bunalan panszczyzna köylüleri gelmişti.* XV yüzyılın ikinci yarısı ve XVI yüzyılın başlarında Litvanya Büyük Düklüğünde ---özellikle güney sınır bölgelerinde --- Wolyn, Podolya, Braclaw ve Kijów'da panszczyzna yükü ve sorumluluğu artmıştı. Bu yük ve sorumluluklara bir de zengin magnatların* fakir köylülere uyguladıkları baskı ve sömürü eklenmişti. Bu durumdan kaçmak için pek çok köylü bu bölgeye yani Ukrayna'ya geliyordu. Rus köylülerini buraya çeken bir başka unsur da, sahipsiz topraklardı. Yazarımız, hiçbir yönetimin, hiçbir hukukun olmadığı, olabildiğince özgür ve verimli bu toprakların o dönem insanları için kışkırtıcı olduğunu vurguluyor.(Aynı eser, s.1-2)

Wojcik bütün bu anlatımlarını XVII yüzyıl kroniği, Polonyalı Samuel Grondzki'nin "Historia belli cosacco-polonici" (Kazak-Polonya savaş tarihi)başlıklı eserinde Kazaklar hakkında bahsettiği şu sözleriyle destekliyor:

"Bu Rus halkının insanları, (...) beylerin yerel yönetimlerinden ve baskılarından kurtulmak istiyorlardı, o yıllarda henüz yerleşim yeri olmamış olan bu yerlere göç ettiler ve "özgürlük"ü benimsediler." (Aynı eser, s.2)

Yazar Zaporoz'e, yalnızca Rus topraklarından göçenler olmadığını da eklemektedir. Tabi ki, bu Rus bölgesinden gelenler çoktu, fakat Polonya'dan da gittikçe artan şekilde, bağımsız yaşamı, özgür olmayı isteyen maceraperestler geliyordu. Avrupa'nın değişik yerlerinden de maceracı amatörler vardı--- Moskova Büyük Düklüğü, Moldovya (Boğdan), Woloszczyzna (Eflak), hatta Almanya'dan gelenler de. Yazar burada, seyrek de olsa, onların arasında hukuku isteyen aristokrat ve soylular bulunduğundan da söz etmektedir. (Aynı eser, s.2)

Kazaklar konusunda Wojcik tarafından sunulan bu bilgiler, değerli araştırmacı Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal'ın "Yeni Zamanda Avrupa Tarihi" adlı eserinde açıkladığı bilgilerle örtüşmektedir, şöyle ki;

"Lehistan kralı I Sigismund Ukrayna ve Saporoge Kazaklarını serbest bir devlet olarak tanıdı. Sonradan Leh zadeganın davranışı ve Katolikleşme

* Daha önce Litvanya Büyük Düklüğünün hakimiyetinde olan bu bölge, 1569'da Polonya-Litvanya birlik anlaşmasıyla Polonya'ya geçti. Doğal olarak bu bölgede yaşanan sorunlar da Polonya'ya geçmiş oldu. Bkz: Marceli Kosman, Historia; Wielkość i Upadek Rzeczypolskiej Szlacheckiej 6, Warszawa, 1987

* panszczyzna- XV yüzyılda, Polonya'da meclis panszczyzna yasasını kabul ederek köylüyü tamamen toprağa bağladı. Haftanın en az 3-4 günü beye çalışan ve köyünden ayrılması yasak olan köylü feodal sistem içinde eziliyordu. Bkz; Michal Tymowski, Historia Polski, Gdansk, 1993

* magnat- Polonya-Litvanya Birleşik Cumhuriyetinde zengin ve güçlü aristokrat kesime verilen ad. Bkz: Maly Slownik jezyka Polskiego, Warszawa, 1994

siyasetinin neticesi olarak, cizvitlerin baskıları karşısında içtimai ve dini hürriyetlerini muhafaza etmek isteyen bir çok Leh halkı, göç ederek bu Kazaklara katılmıştı. Böylece Kazaklar nüfus ve kuvvet bakımından çok büyümüşlerdi, öyle ki, 1620 tarihinde 30 000 kişilik bir silahlı kuvvet çıkaracak duruma gelmiş bulunuyorlardı. Kazaklar Ortadoks mezhebinden olup Kijef'te oturan bir Ortadoks metropolüne bağlı bulunmakta idiler. Devlet teşkilatları tamamiyle askeri mahiyette idi.”³

Zbigniew Wójcik Kazakların oluşumunu anlattıktan sonra nasıl ve hangi koşullarda organize olarak savaşmaya başladıklarını açıklar, şöyle ki;

Dzikie Pola oldukça özgürdü, fakat önemli tehlikeleri de içinde barındırıyordu. Zaporozje'nin güneyinde---XIII yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan, Bütün Avrupa'yı fethettikten sonra, XV yüzyılın başlarında yıkılmaya başlayan Altın Ordu (Zlota Orda)'dan XV yüzyılda ayrılan, Karadeniz kıyılarındaki Tatar Devleti---Kırım Hanlığının toprakları gün geçtikçe genişliyordu.

Kırım Tatarlarının en büyük hedefi Rus bölgesini yağmalamak için seferler düzenlemektir. Onları buraya yönelten yalnızca içgüdüleri değildi tabi, ekonomik mecburiyetleri de vardı. Çünkü savaş ganimetleri önemli ölçüde bu ulusun varoluşunun temelini oluşturuyordu. Tatarlar savaş seferleri sırasında sık sık daha önce bahsettiğimiz göçer guruplarına rastlıyorlardı. Bu göçerler onlar için çok kolay av oluyordu. Tatarlar hem bu göçerleri esir alıyor, hem de maddi olarak büyük mallar ele geçiriyorlardı.

Bu durum Zaporozje göçerlerinin önüne temel bir sorun getirdi, o da Tatarlardan nasıl korunabilirlerdi? Bu çok açıktı aslında, saldırganlara karşı birleşerek gruplar oluşturmak gerekiyordu. Bu da ancak ortak bir organizasyonla mümkündü. Böylelikle göçerler birleşmeye başladılar. Yazar Niz'de oluşan bu askeri organizasyonun bir anlamda demokratik bir karakteri olduğunda tarihçilerin birleştiğini de belirtmektedir. Bu organizasyonun onlardaki herhangi bir yönetime, herhangi bir baskıya olan memnuniyetsizliği ortadan kaldırdığında da tarihçilerin hemfikir olduğunu belirtiyor. Çünkü, bu eşkiya askerler birbirlerini eşit görüyorlardı, hetmanlarını, yani liderlerini ise yalnızca savaş zamanında, ya da korunmak zorunda olduklarında seçiyorlardı.

Yazarımız burada ilginç bir açıklama yaparak ilk kez Tatarların bu insanları Kazaklar olarak adlandırdıklarından bahsediyor. Kazak kelimesi Türk-Tatar kökenlidir. Gözüpek, cüretkar, bağımsız, cesur, yiğit, aynı zamanda da eşkiya ve soyguncu anlamına geldiğini de belirtiyor. Kazak, XIV yüzyıldan önce---eski belgelerin ışığında---bu kelime Volga ve Don nehirleri arasında yaşayan eski Türk kabilelerinin dilinde nöbetçi, koruyucu, refakatçi anlamındaydı. (Aynı eser, s.3)

³ Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, “Yeni Zamanda Avrupa Tarihi”, s.179, Ankara, 1988

Yine bu ilk bölümde Kazaklar arasındaki ilginç demokrasi uygulamasından bahsediyor. Kazakların herhangi bir karar alınacağı ya da hetman seçileceği zaman çember şeklinde toplandıklarından bahsediyor. Böylesi bir durumu gösteren eski küçük bir şema da vermektedir. Bu konuda, 1594 yılında Sezar Rudolf II tarafından Zaporoz'e gönderilen Habsburglu diplomat Eryk Lassota Van Stablau'nun anılarından bir alıntıyı verir.

“Huzura kabul edilmiştik ve kağıtta bize belirtildiği gibi çember şeklinde dizildik (...) öne çıkmamızı istediler, getirdiğimiz mektup halka okundu ve herkesin kendi düşüncesini belirtmesi istendi. Ancak bu insanlar hetman tarafından bir iki kez çağırılmalarına rağmen inatla sustular. Daha sonra ayrıldılar, bu onlarda gelenekmiş, böyle ciddi davrandıklarında, önemli olduğuna inandıklarında, iki çember oluşturmuyorlardı. Birinde topluluğun ileri gelenleri, liderleri vardı, diğerinde ise Czern olarak adlandırdıkları avam takımı Kazaklar vardı. Kendi aralarında yaptıkları tartışmadan sonra genel çoğunlukla karar alarak Sezar'ın emrinde olduklarını belirttiler, bu onayın belirtisi olarak Czern şapkasını havaya fırlattı. Daha sonra grubun ileri gelenlerinin bulunduğu diğer çembere giderek onları tehdit etti. Eğer karşı çıkan olursa onu suya atacıklarını ve boğacaklarını söyledi. Grubun liderleri ise çok çabuk karar verdiler. Çünkü Czern'lere karşı çıkamazlardı, çok sayıda, çok daha güçlü ve birlik içindeydiler, olabilecek herhangi bir muhalefete de tahammülleri yoktu.” (Aynı eser, s. 3)

Yazar Zaporoz Kazakları için en önemli unsurun “Sicz” (Şiç) olduğunu belirtiyor. Sicz'in Lehçe karşılığı “Zasieki”dir. Yığılmış ağaçlardan engel, mania anlamına gelir. Bunun daha geniş anlamı güvenliği sağlanmış Kazak kampıdır. Çeşitli nedenlerden dolayı buraya gelmiş, özellikle hukukun elinden kaçmış bu kaçkınların çok iyi saklanması ve korunması gerekiyordu. Bu nedenle uzun süre bir yer aramış, sonunda böylesine iyi korunmuş bir kampı Dniepr'in adalarından birinde bulmuşlardı. XVI yüzyılda ilk kamplarını Chortyca'da kurdular. Burası Dniepr şelalelerinin arkasında, Konska Woda (At Suyu) olarak bilinen nehrin ağzına yakın bir adaydı. (Aynı eser, s.3)

Wójcik Kazak kampını anlatan bir alıntı daha vermiş; IV Wladyslaw'ın krallığı sırasında Polonyalıların hizmetinde mühendis olarak çalışan ünlü Fransız yazar “Opisanie Ukrainy (Ukrayna tasvirleri) (Description d'Ukraine)” başlıklı eserinde bu ilk kamptan şöyle bahsetmektedir:

“Diyorlar ki, (...) yüksek bir tepeye çıkıldığında, bu adanın hemen hemen bütün çevresinin uçurumlarla çevrili olduğu, uçurumun ucunda da küçük bir girişin olduğu belirgin şekilde görülebilir. İki mil uzunluğunda, yarım mil genişliğindedir. Kuzeye doğru büzülerek daralır, fakat su altında kalmaz, çok fazla meşe ağacı vardır. Tatarlara karşı korunmak için yapılmış bu kamp, aslında yaşamak için çok güzel bir yerdir.” (Aynı eser, s. 4)

Böylesi kamplar çok fazlaydı, fakat sürekli kullanılmıyordu. Bir yıl bir adada kalındıktan sonra başka adaya geçiliyordu. Bu Zaporoz'e'nin

düşmanlarını, özellikle de Tatarları şaşırtmak için yapıyordu. Kazaklar sürekli kamplarını ancak XVII yüzyıla doğru gerçekleştirdiler. O da 1708'de Çar I Pedro'nun emriyle kanlı bir baskında yıkıldı.

Yukarıda bahsedilen Sicz'lerin yanı sıra Kazaklar, savaş seferlerine hazırlandıkları, Tatar koszlari* olarak da bilinen küçük kamp yerleri de inşa etmişlerdi. Bu koszlarda savaş sırasında hetmanlarını da seçiyorlardı.(Aynı eser, s.4)

Zbigniew Wójcik araştırmasının devamında Polonya devletinin asker maaşıyla ordusuna kattığı Kazakları ve kayıt öyküsünü veriyor, şöyle ki;

XV yüzyılın ikinci yarısı ve XVI yüzyıl boyunca Litvanya Büyük Düklüğünün güney-doğu sınır bölgeleri Tatar akınlarına maruz kalıyordu. Bu akınlar gittikçe çok daha içerilere, Ukrayna'nın derinliklerine kadar geliyordu. Bu akınlara küçük birliklerle karşılık vermek güç oluyordu. Tatar birliklerinin yol üzerlerine menzillere inşa edilen kalelerindeki ufak birlikler de kafi gelmiyordu. Bunu gören liderler kendi bayrakları altında, kavgadan kaçmayan, savaş sanatını çok iyi bilen, hiçbir baskı ya da yönetim tanımayan Kazakları toplamaya başladılar. Onları maaşa bağlayarak kendi ordularını kurup başına geçtiler. Bu, büyük toprak sahibi, zengin magnatlar Tatarlara karşı savaşarak büyük ün sahibi oldular.

Bu liderlerden en önemlilerinden biri Moskova ve Tatarlarla savaşan Ostafi Daszkowicz (Daszkiewicz) dir. Onu önemli kılan 1532'de Kazakları asker maaşıyla devlete, yani orduya kazandırma projesini ortaya atmasıdır. 1533'de Piotrków meclisinde, Tatar akınlarına karşı tedbir yöntemleri üzerine tartışmalar yapıldığı sırada düşüncesini açıklayarak dikkatleri bu konuya çekti.

Polonya kralı Zygmunt August birlik anlaşmasından sonra Daszkiewicz'in planlarına yöneldi. Kazaklara bir çağrı yaparak, Niz'i terk etmelerini, özel Kazak birliklerine alınacakları Kijów, Braclaw'a dönmelerini istedi. 1572'de Zygmunt August Cumhuriyetteki Kazak sorununu çözme yolunda önemli bir adım atmış oldu. Böylelikle ilk rejestr* yani kayıt yapılarak 300 Kazak asker maaşıyla özel formatlı orduya alındı. İlk kayıttan içine aldığı askerler, maaşın yanında dokunulmazlıklar da elde etmiş oluyorlardı. Bu kayıtlı Kazaklar herhangi bir yerel yönetimle ilgilerini kestiler, tek bir lidere bağlandılar. Bu lider de Krallık Hetmanına bağlıydı. Kayıtlı Kazakların görevi öncelikle Tatar akınlarına karşı koyarak düşman akınlarının önüne geçmek ve Cumhuriyetin güney-doğu sınırlarını korumaktı. İkincisi ise Ukrayna'da çıkan huzursuzluk ve isyanları bastırmaktı.(Aynı eser, s.7)

* Kosz—Tatar ya da Kazak savaş kampı; ayrıca Tatar ya da Kazak savaş birliği. Türkçe kökenli. Bkz; Maly Słownik Języka Polskiego, Warszawa, 1994

* Rejestr-liste, cetvel, fihrist, kayıt anlamına gelmektedir. Burada ise özel Kozak ordusu kaydı anlamına gelmektedir. Słownik Języka Polskiego, cilt III Warszawa, 1981

Zygmunt August'un bu planlarını ondan sonra Stefan Batory sürdürdü. Çünkü Moskova'yla yapacağı savaşta onlara ihtiyacı vardı. Bu şu demek oluyordu, artık ihtiyaç duyuldukça kayıtlara devam edilecekti. Batory zamanında yapılan bu ikinci kayıt ilkinden daha büyük oldu. Çünkü 600 den daha fazla Kazak kaydedildi. 1581 de tutulan bu kayıtlar tarihi açıdan oldukça kıymetliydi. Çünkü Kazakların o dönem toplumsal ve etnik farklılıklarını çok güzel ortaya çıkarmaktaydı. Bu kaynaklarda çoğunluğu Ruş (Ukraynalı) olsa da büyük çeşitlilik göze çarpıyordu. Papalığın Polonya'daki kortejinden Carlo Gambierini, kayıt lideriyle görüştüğten sonra, Roma'ya "*Buraya gelenler maceracılar, büyük ölçüde yakın bölgelerden gelen soylular.*" şeklinde bir rapor gönderiyordu.(Aynı eser, s.7)

Kral Zygmunt III ise bu konuda, 1617'de, Türk sultanına şöyle bir mektup yazıyordu; "*Kazaklar bir yere bağlı olmayan, gözüpek, yağma ve soygunlarla geçinen, Moskova'lı, Tatar, Türk, Ruş, Wolos gibi pek çok ülkeden gelenlerden oluşuyor.*" (Aynı eser, s.7)

Yazarımız eserinin bundan sonraki bölümlerinde Cumhuriyette çıkan Kazak isyanlarını ve bunların nedenlerini anlatıyor, şöyle ki;

28 Haziran 1569'da hem Ukrayna'nın hem de Polonya-Litvanya Birleşik Cumhuriyetinin tarihi akışını etkileyen önemli bir olay olmuştur. Bu da Polonya Krallığı ve Litvanya Büyük Düklüğü arasında imzalanan devlet birliği anlaşmasıdır. Kazaklar açısından önemli olan şey, bu anlaşmayla iki ülke arasında toprak paylaşımıydı. Çünkü, Litvanya'ya bağlı Podlasie, Wolyn, Kijów ve Braclaw Polonya'ya geçiyordu. Bazı Polonyalı tarihçilere göre Polonya'nın bu topraklara kötü etkisi olmuştur; 1569 yılından itibaren Ukrayna toprakları çok hızlı bir şekilde kolonileşmeye başladı. Bu süreci hızlandıran kraliyet yönetiminin Ukrayna'da zengin magnatlara kiralık toprak vermesiydi, bu sayede devlet "latifundia"lara yani çok büyük toprak parçalarının bir kişi ya da aileye verilmesine neden oldu. Böylece Ukrayna'da zengin magnat aileler güçlenmeye başladı.(Aynı eser, s.8)

Yazarımız Wojcik'in de içinde bulunduğu diğer bir kısım tarihçi grubu ise bu tezi tamamiyle çürüterek Polonya'nın bu topraklara olumlu etkisinin olduğunu savunuyor. Bütün bu sürecin Ukrayna'nın ekonomik gelişmesine pozitif etki yaptığını Cumhuriyetteki başarılı şekillenmelerin bu topraklara da gelerek, Polonya'daki şehirler gibi, Magdeburg hukukunu benimseyen şehirlerin oluştuğunu vurgulamaktadır. 1569 yılı Lublin devlet birliği anlaşmasından sonra, Polonya'daki Rönesans ve Barok kültürü zaman içinde gelişen Dniepr ülkesinin kültürel yaşamını da etkiledi. Gittikçe Polonya'ya benzeyen Ukrayna eğitim sistemi bu etkileşime eşlik ediyordu. Polonya'nın ve Batının kültürel etkisi, Latince'nin eşliğinde 1631 yılında Kijów'da kurulan Kolegium şeklinde ortaya çıktı. Bu kolegium her şeyden önce ruhban sınıfın konumunu yükseltmeyi amaç edinerek Latince öğrenimini zorunlu kılıyordu. Lehçe ve Latince Cizvit şiir örneklerini öğretiyordu. XVI ve XVII yüzyıl

aralığında ise Brześć Kilise Birliğinin içeriğine uygun olarak gelişen dini tartışmalar ve yazılar Ukrayna kültürünü daha da zenginleştirmişti. Ayrıca Lehçe, Rus dilinde yazılmış, fevkalade güzel edebi eserler de bu zenginliği belgeliyordu. Leh dili XVI yüzyılın sonundan itibaren Ukrayna'da çok daha etkili olmaya başladı. Aslına bakılırsa, aynı etkileşimi Polonya kültürü, gelenekleri, giyimleri ve müziğinde de görmek mümkündü. En zorlu dini tartışmaların yapıldığı dönemde, özellikle Rus (Ukrayna) dilinde yazılmış kitaplar, bu dili, özellikle soyut kelimeler alanında belirgin ölçüde zenginleştirdi. Polonya kültürünün Ukrayna'yı etkilemesi bir başka olayı da beraberinde getirmişti, o da, Rus magnat ve bazı soyluların Polonyalı olmaya başlamasıydı. Rus Kijowski zamanından gelen pek çok soylu aile tamamiyle Polonyalılaşıyor, Katolik oluyordu. Bu Polonyalılaşmada XVI yüzyılda Polonya'nın ekonomik olarak güçlü olmasının da önemi büyüktü. Sonuç olarak Wojcik, pek çok tarihçinin de kabul ettiği gibi, Polonya'nın, Ukrayna'da XVI yüzyılın ikinci yarısı ve XVII yüzyılın ilk yarısında kültürel ve ekonomik olarak pozitif rol oynadığını savunmaktadır.

Birlik anlaşması sonucunda Polonya'ya geçen topraklarda Kazakları kayıt ederek özel bir ordu oluşturmanın istenildiği gibi güzel sonuçlar vermediğinin altını çizen Wojcik, hatta bu olayın Kazaklar arasında huzursuzluklar yarattığını da belirtiyor. Devlet hizmetinde asker maaşı alanlar yani kayıtlılarla, kayıt dışında kalanlar arasında farklılıklar oluşmuştu. Bu durum Ukrayna'da XVI yüzyılın bitiminden itibaren sosyo-politik tehlikeli ve karmaşık durumu daha da kötüleştirdi ve anlaşmazlıkların temel kaynağı haline geldi. Yazarımız sonuç olarak, rejestr (kayıt) in Cumhuriyetin güney-doğu sınır bölgelerinde yeni huzursuzluklarla birlikte toplumun farklılaşmasının en önemli nedenlerinden olduğunu savunmaktadır. Tabi ki, Ukrayna'daki huzursuzluğun tek nedeni demek mümkün değil, diyerek de eklemektedir, şöyle ki; Stefan Batory (1576-1586) zamanındaki gerginlikler de önemliydi. Kazakların ortaya çıktığı ilk günlerden beri Dzikie Pola (Vahşi bozkır) da sürekli Kazak-tatar savaşları oluyordu. Tatarlar Kazak ülkesine sürekli akın yapıyordu, Kazaklar da buna karşılık Karadeniz'e, Kırım'a saldırıyorlardı. Bu saldırılar da Osmanlı'yı tedirgin ediyordu. Bu Kırım'a yapılan akınlara gittikçe daha çok Kazak katılıyordu, hatta bunların içinde Kazak liderler de vardı. Özellikle bu korkusuz akımların en güçlülerinden birinde (1583-1590) Kazaklar Moldovya'nın içlerine kadar girdiler. Dniestr nehrinin üzerinde, bu nehrin Karadeniz'e çıkışından 80 km uzağında bulunan Techinia şehrini aldıktan sonra tozu dumana katarak burayı terk ettiler. Kazakların bir sonraki yağmalamasında Oczków şehri düştü, 1585'de ise Zaporozeliler ilk kez Kırım'a akın düzenlediler.(Aynı eser, s.12)

Son Jagiellonlar zamanında çok iyi olduğu söylenemese de genel anlamda çok sorunlu görünmeyen Osmanlı-Lehistan ilişkileri, Kazakların Türk-Tatar topraklarına akınlarıyla gerginleşti. Avrupa'nın büyük devletlerinden biri olan Osmanlının topraklarının yağmalanmasına, harap edilmesine seyirci kalması mümkün değildi. Kimsenin nerede, ne zaman bir savaş patlayacağı konusunda

bir bilgisi yoktu. Wojcik, en sonunda Porta^{*}'nın Cumhuriyetten Kazakların özgürlüklerinin kısıtlanmasını istediğini belirtmektedir.

Stefan Batory, krallığı döneminde daha çok Moskova ile ilgileniyordu. Fakat zaman içerisinde Osmanlı ile ilişkilerin daha da kötüye gitmesini engelleyemedi. Çünkü savaş patlamak üzereydi. İki cephede savaşmak istemiyordu. Bu nedenle 1583'de Techinia'ya akınlara katılanları toplamaya başladılar. Sorumlu olanların kimisini hapsedtiler, kimisini de öldürdüler. Yazarımız, Lwów meydanında ölüm cezası yerine getirilirken, bir Türk ulağın (çavuş) İstanbul'a döndükten sonra Sultana bir rapor sunduğunu belirtiyor. Öldürülen Kazak liderler arasında İwan Podkowa da vardı. Moldovya'ya pek çok sefer düzenlemiş, 1577 de Jaş'ı almayı başarmış, hatta çok kısa süre de olsa Hospodarlık tahtına oturmuş bir liderdi. Yazarımız Stefan Batory döneminde uygulanan baskı ve zulümün hiçbir sonuç vermediğini, ne olursa olsun Kazakların Türk Tatar topraklarını yağmalamaktan vazgeçemediklerini vurguluyor. (Aynı eser, s.13)

Güney-doğu topraklarının tarihinde, 1589 yılı Tatar akınlarının en büyüklerinden biri kayıtlıdır. Bu Tatar akınları Ukrayna ve Podolya'yı korkunç şekilde boşalttı. Bu akınlar Lwów kenti yakınlarına kadar geldi. Wojcik burada Sultan III Murad'ın çok sert şekilde;

"Eğer Cumhuriyetin kendisi bunu yapamayacak kadar güçsüzse, kendim Kazakları yok edeceğim" dediğini iletir. Durum öyle ciddiye ki, Cumhuriyet bir şeyler yapmak zorundaydı. 1590 bahar meclisi Varşova'da *"Ukrayna ve Niz'lileri düzenleme"* başlığı altında bir yasayı kabul etti. Yazar, Cumhuriyet yönetiminin en yüksek organının bu yasayla Kazakları bir sorun olarak aldığını; bu yasanın da Kazakların özgürlüklerini tamamiyle kısıtladığını, kayıt liderlerine danışmadan hiçbir faaliyet yapamadıklarını belirtiyor.

Yazarımız bütün bu nedenler sonunda ortaya çıkan iki isyandan bahsetmektedir. İlki Kosinski, ikincisi ise Nalewajki ayaklanmalarıdır. İlk isyanı özel yapan Kosinski'nin uluslararası ilişkilere bağlanmasıydı, özellikle Moskova'yla. Bu kazak sorununun uluslararası alanda yaktığı ilk ateşti. Bu ateş XVII yüzyıla doğru gittikçe büyüyecek Polonya'yı kasıp kavuracaktır. İsyen Krallık orduları tarafından bastırıldı, bastırılmasına, fakat artık Kazak sorunu daha da fazla uluslararası karaktere bürünmüştü. Kazak yurdu Habsburluların da ilgi alanındaydı artık. Burada oldukça önemli bir kaynaktan söz eder Wojcik, şöyle ki; Sezar Rudolf II (1576-1612) Osmanlıya karşı savaşta onları kendi tarafına çekmek istiyordu. Onun tarafından Zaporoz'e'ye Erich Lassota Von

* Potra-Wysoka Porta, Porta Ottomanska; sultanların hakimiyetindeki Türk devletinin, sarayının ismi; İstanbul'da Topkapı sarayında sarayın sezarlık kapısının "brama cezarska" Bab-ı Hümayun'un Avrupalılar tarafından tercümesi; Latince'den Porta, "bab" (brama) kapı; Türkçe'den Latince'ye Porta olarak tercüme edilmiş. Bkz: Słownik mitów i tradycji kultury, Władysław Kopaliński, Kraków, 1991

Stebblau gönderildi. Bu elçi 1594'de yalnızca onları Habsburg hizmetine sokmadı, aynı zamanda Zaporoz'e'de yaptığı anlaşmaları, orada gördüklerini, Ukrayna ziyaretinin günlüğünü (raporunu) tuttu. Bu raporun şüphesiz Yeni Çağ Ukrayna'sına ait en değerli eseri olduğunu söylüyor ve Wojcik ekliyor; Lassota tarafından tutulan Zaporozeliler Türklere ve Tatarlara karşı birkaç deniz ve kara seferi düzenlediler (1594-1595) daha sonra ise Habsburglulara hizmetleri son buldu.

Wojcik diğer bir bölümde isyanların ilk nedenlerinden olan ve Ukrayna-Polonya-Litvanya tarihinde dönüm noktası sayılabilecek bir olaydan—Brześć Kilise birliği anlaşmasından ve deniz seferlerinden bahsetmektedir, şöyle ki;

Cumhuriyetin bütün güney-doğu toprakları Kazak-köylü isyanlarıyla sarsılırken, Polonya-Litvanya devletinin aynı Ruş topraklarında bir başka önemli olay yaşanmaktaydı. Bu Katolik-Ortodoks kiliselerinin birlik anlaşmasıydı. Polonya topraklarında Roma-Katolik dini, Litvanya'da ise Ruş halkının yerleşik olduğu bölgelerde Ortadoks dini baskındı. XIV yüzyılın sonlarında Polonya-Litvanya'nın birleştiği yıllarda, özellikle Jagiellon hükümdarlığı sıralarında her iki din de hoşgörüyle birlikte yaşıyordu. Fakat XVI yüzyılın ortalarında Litvanya ile devlet birliği kurulduktan sonra, özellikle Polonya tarafında bir korku ortaya çıktı. O da Ruş topraklarındaki doğu kilisesinin, Moskova devletinin etkisi altına girmesinden korkuluyordu. Özellikle Litvanya'nın baskısının ulaşamadığı dönemlerde Ruş toprakları Moskova'nın etkisi altına girmişti bile, önlem olarak Kijów'ta Polonya-Litvanya metropolü kurulmasına rağmen durum değişmemişti. (Aynı eser, s.21)

Bu nedenle Kiliseleri birleştirme yoluna gidildi. 1595-1596 yıllarında "Kiliseler Birliği" anlaşması yapıldı. Bu birleşmede, Polonya kralı III Zygmunt'un koyu bir Katolik olmasının rolü de büyüktü. Bu anlaşma beraberinde Ukrayna'da çok daha büyük sorunlar getirdi. Bu anlaşmayla Ukrayna'da olan politik-toplumsal-ekonomik problemlerin yanına dini sorunları da katılmış oldu. Bu birliği tanımayanlar yasadışı kabul edildiler. Aralarında aristokratlar, soylular, magnatlar, piskoposlar bulunuyordu. Anlaşma Polonya-Litvanya birleşik devletinde çok sıcak bir savaşı başlattı. Meclislerde uzun tartışmalar yaşandı. Wojcik sonunda Ortadoksların Cumhuriyete ve Katoliklere karşı savaşta destek arayışına başladıklarını, tabi ki ilk desteği de Kazak yurdunda bulduklarını belirtiyor.(Aynı eser, s.21)

Değerli araştırmacı Prof. dr. Bekir Sıtkı Baykal "Yeni Zamanda Avrupa tarihi"nde Wojcik'le aynı çıkarımları yaparak şöyle yazıyor;

"III. Sigismund, Cizvit Kral unvanı ile tanınmıştır. Gerçekten de onun bu ünvanı hakkıyla kazanmış olduğu söylenebilir. Elindeki bütün araçlarla Cizvitleri teşvik ve himaye ettiği gibi, unvan ve memuriyetler vermek suretiyle de Leh zadeninin çoğunu Cezvitliğe kazanmağa muvaffak olmuştur. Aynı zamanda Litvanya zadeninin büyük bir kısmı, Katolik ve Ortadoks kiliselerinin birleşmesini kabul etti ve Papa'nın himayesine girdi. Ayrıca

Litvanya piskoposlarının çoğu da Brest-Litowsk Sinod'unda iki kilisenin birleşmesini karar altına aldılar. Fakat Kazaklar, Ortadoks kalmakta ısrar ettiler ve birleşme kararına şiddetle karşı koydular.”⁴

Yine aynı eserde, araştırmacımız Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Wojcik'in de belirttiği Kazak isyanı nedenlerini destekleyen açıklamalarını sürdürür;

“Lehliler, Kazakları da Katolikleştirmeye, topraklarını Leh zadeganına mal etmeye ve köylüyü serf haline getirmeye kalkıştılar. Aynı zamanda Kijef yakınlarında Kudak adı ile bir kale inşa etmeye başladılar. Bunun üzerine Kazaklar ayaklandılar, fakat 1637'de bastırıldılar. Bunu fırsat bilen Leh Diyet Meclisi, Kazakların bütün imtiyazlarını kaldırmak cihetine gitti. Diyet Meclisinin kararlarına göre Kazaklar, kendi devlet reislerini (Hetman) seçmek hakkından mahrum edilecek ve Leh köylüsü gibi muamele görecektlerdi. Çok geçmeden cizvitler Kie'ye yerleşti. Neticede Kazaklar, Lehistan'ın himayesinde imtiyazlı mevkilerini tamamiyle kaybediyorlar, Lehlilerin tam manasıyla boyundurukları altına giriyorlardı.”⁵

Hiç şüphesiz bu birlik anlaşması Ukrayna gerginliğini en üst noktaya taşıdı. Fakat yine de Ortadoksluğun tam anlamıyla yok edilmesini başaramadı. Polonya özellikle Waza krallarının hakimiyetindeyken, Kazakları, İsveç ve Moldovya savaşlarında yanlarında istiyorlardı. Fakat Cumhuriyet Kazak sorununu akılcı, politik bir yaklaşımla çözemediği için istediğine kavuşamadı. Kazaklar Moskova himayesine girdi. Kendilerini Polonya'dan daha çok Rusya'ya yakın görüyorlardı. Kazak-Tatar-Türk savaşını canlı tutuyorlardı; Tatarlara, Türklere ve Türk himayesindeki ülkelere karşı kara ve deniz seferlerini sürdürüyorlardı. Tabi ki, güçlü bir devlet olarak Osmanlı buna göz yumamazdı. Kazakların korkusuzca Türk-Tatar yerleşim yerlerine akınlar düzenlemesi, Tatarların Ukrayna topraklarına yaptıkları kanlı baskınların intikamıydı. Osmanlı, başlangıçta yalnızca protestolarla tepkisini sınırlıyordu. 1606'da böylesi bir protestolardan birine Polonya tarafı şöyle karşılık veriyordu;

“Hiçbir şey yapmak mümkün değil, önlemek hiç mümkün değil, çünkü Kazaklar yağma ve soygunla yaşıyorlar, hiçbir yönetimi tanımıyorlar. Gerçekten de ulaşılamayacak kadar gizli Dniepr bölgesinde güvendeler” (Aynı eser, s.24).

Şüphesiz durum Zaporoz'e'ye uygun geliyordu. Çünkü XVI ve XVII yüzyıl aralığında Osmanlı önemli bir kriz yaşıyordu. Bu kriz çok çabuk ve etkili bir karşı koyuşa izin vermedi. Tatarlar ve Türklerle savaşan Zaporoz'e'liler her şeyden önce, kendi güçlerine, yeteneklerine ve cesaretlerine güveniyorlardı, fakat Porta'nın düşmanlarıyla birlikte çalışma imkanlarını da bir kenara bırakmış değillerdi. Örneğin, XVII yüzyıl başlarında Gürcistan prensleriyle çok

⁴ Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, “Yeni Zamanda Avrupa Tarihi”, s. 178, Ankara, 1988

⁵ Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, “Yeni Zamanda Avrupa Tarihi”. s. 182, Ankara, 1988

sıkı bağlantılar kurdular. Para karşılığında, Karadeniz'de Gürcü ticaret filolarını güvenlik yapıyorlardı. (Aynı eser, s.22)

Kazaklar 1606'da Osmanlının üç limanına korkusuzca saldırdılar; Kilia, Akerman ve Osmanlının Karadeniz'in kuzeyindeki en büyük ve en güçlü kalesi Varna'ya. Varna, bırakın fethedilmesini, yaklaşmanın bile mümkün olmadığı, çok iyi korunan bir yerdı. Varna'yı fethettikten sonra halkını katlettiler, çok büyük ganimet sağladılar. 1608'de hileyle ünlü Prekop Kırım şehrini aldılar, yağmaladıktan sonra yaktılar. 1609'da ise Kili, Akerman ve İzmail'e hiç nedensiz saldırdılar, çünkü Türkler tarafından geri çekilmeye zorlanmışlardı. Bu yağmalama faaliyetleri Ukrayna'da başıbozukluklar yaratıyordu. Meclis yine Kazak özgürlüklerini kısıtlayan karar almak zorunda kaldı. Çünkü bu faaliyetler Türklerle yapılan anlaşmaları da bozuyordu. Meclisin aldığı bu karardan da bir şey çıkmadı. 1613'de başarısız geçen iki deniz seferinden sonra Zaporozeliler Sinop ve Trabzon'a saldırdı. "Sevgililer şehri" olarak bilinen güzel Sinop'u yakıp yıktılar. Trabzon'a saldırı ise İstanbul'da tam bir şok yarattı, çünkü Osmanlılar Küçük Asya'ya hakim oldukları yıllardan beri bu şehri hiçbir düşman alamamıştı, hatta yaklaşmamıştı bile. 1613-1614'den itibaren yapılan Kazak seferlerinin sonunda Osmanlı-Lehistan ilişkileri çok daha kötüleşmişti. Bu gerginliğin getireceği savaşlar pamuk ipliğine bağlı bekliyordu. Polonya tarafı sorumluların cezalandırılacağını bildirerek konuyu kapattı. Fakat, Kazaklar cezalandırılmayacaklarından emindiler, tehditlere meydan okuyorlardı. Çıkacak olan Osmanlı-Lehistan savaşında Cumhuriyet onlardan yardım isteyecekti, çünkü Polonyalıları Müslümanlara karşı koruyabilecek tek gerçek güç onlardı. 1615'de Kazaklar en mükemmel deniz seferini gerçekleştirdiler. İstanbul'un dibindeki Mizewna ve Archioka* larla dönen Zaporozelilerin ardından giden Türk filoları yenilgiye uğradı. Bu olayı tasvir eden bir resim de bulunmaktadır. (Ayrıca bu Kazak çaykasının ayrıntılı şeması da vardır. Aynı eser, s. 26) Bir yıl sonra 1616'da Zaporozeliler Kırım'da Kaffa'ya saldırdılar. Bu saldırının başında o zamanki ataman Piotr Konaszewicz vardır. 1617'deki Kazak akının kurbanı yine Trabzon'du. (Aynı eser, s.25)

Bütün bu saldırıların karşısında artık Osmanlı tepkisiz kalamazdı. O yılın sonbaharında Moldovya'da konaklayan Türk orduları Polonya'ya sefere çıktı. Fakat Hetman Stanislaw Żółkiewski'nin başarılı diplomasisi sayesinde savaş alanlarına gitmeden anlaşma yapıldı. 23 Eylül 1617'de imzalanan anlaşmanın bir maddesi şöyle diyordu; "*Kazak alçaklığı Dniepr'den Karadeniz'e çıkmayacak, bunun yanında Tatarlar da Polonya'ya saldırmayacak.*" (Aynı eser, s.25) Bu anlaşma ile Kazakların özgürlükleri yine kısıtlanmış oldu.

* czajka- Çayka kelimesi Ukrayna dilinden Lehçeye geçmiş. İki dümenli eski Kazak kayığı, çok çabuk ve geri dönüşlü, uzun seferlerde, özellikle savaş seferlerinde kullanılırdı. Bkz: Słownik jezyki polskiego, I, Warszawa, 1994; Ukrayna dilinden geldiği söylenmektedir.

Bu anlaşmanın ardında Polonya kralı Wladyslaw IV 1618'de Moskova'ya karşı sefer düzenledi. Dolayısıyla yine Kazaklara ihtiyaç vardı. Yeni bir kayıt gerçekleştirerek, 20 000 Kazak asker alındı. 1618'de Kazaklar Moskova'yı salladı. Polonya'ya bir başarı kazandırdılar. Dywilin'de ateşkes anlaşması imzalandı.

Osmanlı-Lehistan ilişkilerinin çok daha kötüleşmesinin önemli nedenlerinden biri de Hetman Żółkiewski'nin Moldavya'ya müdahalesiydi. Bu olay zaten Kazaklar nedeniyle kötü ilişkileri daha da kötüleştirdi. 1620'de Cecora'da Osmanlı ordularına yenilen Hetman Żółkiewski boşu boşuna Konaszewicz-Sahajdaczny'nın liderliğinde Kazak birliklerini beklemişti. Kazaklar Polonya kampına hiç gelmediler, çünkü onları bu görevden alıkoyan Patrik Teofanes Ukrayna'daydı ve ona göre Ortadoksluğun düşmanı Türkler değil, Polonya'ydı. Kazaklar doğu kilisesiyle bir çeşit ittifak içindeydiler ve nefret ettikleri Lachları* kurtarmak için acele etmediler.

Cecora yenilgisi sırasında Hetman Żółkiewski'nin ölümü, Cumhuriyetle Porta arasındaki savaş henüz bitirmemişti. Yine Kazaklara ihtiyaç vardı. Kazakların lideri Sahajdaczny başta olmak üzere, Ortadoks kilisesinin temsilcilerinden oluşan elçilik grubunu Varşova'da Zygmunt III memnuniyetle karşıladı. Polonya bu kez Kazakları kendi tarafına çekti ve Cecora'dan bir yıl sonra Osmanlı-Lehistan orduları bir kez daha Chocim'de karşı karşıya geldiler. Bu kez Polonya ordularının başında Litvanya Hetmanı Jan Karol Chodkiewicz vardı. Polonyalı tarihçilerine göre Kazaklar 25 000, Polonyalılar yaklaşık 30 000 askerdı. Osmanlı sultanı II Osmanın ordusu ise 100 000 askerden oluşuyordu. Osmanlılar Chocim'i kuşattı. Kazakların çok iyi savaşması sayesinde Polonya ordusu uzun süre direndi ve sonunda bir anlaşma ile sonlandı. (Aynı eser, s.26)

Burada Wójcik, eserinde Chocim savaşına uzun uzun yer veren Kamieniec Podolski'den Ermeni kronik Aksent'in şu sözlerine yer veriyor: "*Chocim'de Kazaklar olmasaydı, Tanrı biliyor ya, Polonyalılar 3-4 gün içinde yok edilirdi.*" (Aynı eser, s. 27) Bu savaştan sonra Kazak-Polonya silah kardeşliği uzun sürmedi, fakat Ukrayna'daki huzursuzluklar yeni yeni huzursuzluklara gebeydi.

Zbigniew Wójcik bundan sonraki iki bölümde birbiri ardına çıkan büyük isyanları ve 1648-1654 yıllarındaki savaşları neden ve sonuçlarıyla gözler önüne sermektedir. Şöyle ki ;

Ukrayna sorunu XVII yüzyılın ortalarına doğru belirgin şekilde şiddetlenmişti. Bunun yukarıda anlattığımız gibi pek çok nedeni vardı. En önemli nedenlerinden biri Ortadoks kilisesinin illegal dirilişi ve bunun Kazak yurduyla bağlantısının Polonya tarafından tespit edilmiş olmasıydı. Diğer taraftan Ortadoks kilisesiyle ittifak Kazaklara bütün Rus toplumunun desteğini

* Lach- Litvanya ve Rus topraklarında Polonyalılara Lach deniyordu. Bkz: Maly Słownik Języka polskiego, Warszawa. 1994

veriyordu. Diğer önemli neden, Ukrayna'da uzun zamandan beri gelen ve XVII yüzyılın ortalarına doğru daha da büyüyen ekonomik bir süreçti. Bu durum Dniepr üzerindeki anlaşmazlıkları ve toplumsal farklılaşmaları artırmıştı. Ukrayna'da 1638-1648 yılları arasında on yıl süren "złoty pokój" (altın barış) dönemi oldu. Bu sakin zaman aralığı magnatlara Ukrayna'nın boş, sahipsiz alanlarını elde etme, işletme imkanlarını verdi. Böylelikle büyük latyfundialar* belli ellerde toplanmaya ve işletilmeye başlandı. Kiraya verilmeye başlanan topraklarda panszczyzna yükü arttı. Bu magnat topraklarını kiralayanlar orta halli soylu sınıf ya da Yahudilerdi. Tüm güçleriyle kiraladıkları topraklarda en yüksek karı elde etmeye çalışıyorlardı. Bu başarı ya da kar panszczyzna köylüsünün daha fazla sömürülmesiydi. Bu nedenle bu büyük toprakları kiralayan soylulara, Yahudilere karşı hoşnutsuzluk, nefret oluşmaya başladı. Bu kolonizasyon girişimlerinin Polonya-Litvanya birlik anlaşmasından sonra çoğaldığı görüşü toplum içinde yaygındı. Polonya krallarının bu anlaşmanın ardından bu toprakları soylu ve magnatlara dağıttığı görüşü toplumu huzursuzluğa götürüyordu. 1648'deki büyük isyana kadar; Zmajly isyanı ve ardından varılan Kurukowska uzlaşması, 1630 Taras Fedorowicz ayaklanması, 1635-1637 yıllarında tekrarlanan isyanlar arka arkaya geldi. (Aynı eser, s.28)

Zbigniew Wojcik burada, bütün bu Ukrayna sorunlarını özetleyen bir alıntı yaparak Cumhuriyetin bu konuda yapmış olduğu hatayı gösteriyor. Bu isyanları değerlendiren tarihçi Wladyslaw Tomkiewicz'in sözlerine yer veriyor;

"Cumhuriyet şunu anlayamadı; Ukrayna'da huzuru ararken, ya Kazak yurdunu yok etmek gerekiyordu, ya da düzenini tamamiyle değiştirerek yeni bir devlet kurmak. Bunun yerine hiçbir zaman gerçekleşmeyecek anlaşmalar yapmakla yetindi." (Aynı eser, s. 55)

1648'deki isyanın nedenleri pek çoktu. Her şeyden önce Cumhuriyetin Kazaklara karşı yanlış, etkisiz politikası, yukarıda söz ettiğimiz gibi birlik anlaşması ve Ortadoks-Katolik anlaşmazlığı, dini, ulusal, toplumsal doğasından ortaya çıkan gerginliği sayabiliriz. Bu bölümde Wojcik Polonya-Kazak savaşlarının nedenleri üzerine ilginç bir alıntı yapıyor ve tarafsızlığı ile bilinen tarihçi Loś'un "1651-1652 yıllarından gelen Kazak savaşları üzerine tartışmalar" başlıklı eserindeki şu sözlerine yer veriyor;

"Eskiden beri Rus ulusu Lachlara ya da Polonyalılara olan ebedi nefretini inatla korudu. Yakın zamana kadar da sürdürdü, en ufak fırsatta bu alevlendi, daha da güçlendi, Rus, böylesine sakin ve mutlu yaşamaktansa, Türklerin ya da başka bir tiranın boyunduruğu altına girmeyi yeğlerdi." (Aynı eser, s. 59)

Kazak-tatar ittifakı ve Cumhuriyetin ilk yenilgisi (1648) başlığı altında ise öncelikle Bogdan Chmielnicki hakkında kısa bilgi veriyor; Yaklaşık 1595'de doğan Chmielnicki Ortadoks soylu sınıfından gelmekteydi. İyi eğitilmiş Chmielnicki'nin babası, Michal onun iddia ettiği gibi, 1620'de Cecora

* latyfundia- magnatların elinde bulunan çok büyük toprak parçaları.

savaşında ölmüştü. Genç Chmielnicki o zamanlar Türklerin elinde iki yıl tutsak kalmış, döndükten sonra ondan uzun zaman haber alınamamıştı. Ancak otuzlu yıllarda Kazak liderler arasında ortaya çıkmış, askeri yazarlık görevi yapmış, otuzlu yıllardaki isyanlara katılmamıştı. Ancak, 1639'da Kazak elçiliğinin bir üyesi olarak Varşova'da ortaya çıktı. Kırklı yılların sonunda Chmielnicki, Polonyalı magnat Aleksandr Koniecpolski'yle kişisel bir anlaşmazlık içine girmiş. Bu magnatın memuru Daniel Czaplinski sevdiği kadını elinden almış. Bunun üzerine Chmielnicki, IV Wladyslaw'dan adelet istemişti. Aldığı “yanında kılıç yok muydu?” cevabı, ona yaşadığı zararın intikamını ancak kılıç yoluyla alabileceği düşüncesini vermişti.

Kazak lider Chmielnicki ile ilgili bu ilginç detayı değerli araştırmacı Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal'ın eserinde de görüyoruz, şöyle ki;

“Kral IV Vladislav, Hmielniki adında birisini, Türklere karşı harbe sevk etmek amacı ile, Hetmanlığa tayin etti. Hmielniki bir müddet Lehlilere itaatkar davrandı. Fakat günün birinde Lehli bir zorba, onun malını ve karısını elinden aldı. Milletine layık görülen muameleyi esasen bir türlü hazmedemeyen Hetman, şahsen uğradığı bu felaketten de son derece mugber oldu ve Kazakları, hürriyetlerinin müdafası için ayaklanmaya davet etti (1647)”⁶

Wojcik, bu ayrıntının doğruluğu belli olmasa da, Ukrayna'daki durumun büyük bir savaşa doğru gittiğini vurguluyor ; Chmielnicki ise Kazakların başında olmaya karar verdi. Geleceğin Ukraynalı lideri, politikada ve diplomaside fevkalade yetenekliydi, askeri alanda da yeteneğinin olduğu yakında ortaya çıkacaktı. Daha ilk günlerde Kazakların, Cumhuriyetle olan savaşını yalnız yapamayacağını anlamıştı. Bu nedenle dışarıdan ittifaklar aramaya koyuldu. Kayıtlı, kayıtsız Kazakları birlikte olmaya çağırdı. Bütün Rus toplumu birlikte olmalı ve Ukrayna'daki Polonya hakimiyetine karşı özgürlük savaşına başlamalıydı. O zamanki dış ittifaklar yalnızca, Moskova ve Kırım Hanlığıydı. Moskova başlangıçta ittifaka yanaşmadığı için geriye Kırım hanlığı kalıyordu. Yıllardan beri acımasız düşmanlar olan Kazaklarla Tatarların anlaşması pek mümkün değilmiş gibi görünse de, daha önce bazı ortak faaliyetleri olmuştu. Hanlık, otuzlu yılların sonunda nihayet pek çok kriz ve savaşlardan sonra toplanmaya, Orta-doğu Avrupa'da gücü elde etmeye başlamıştı. Kıtanın bu bölümündeki dengelerin değişmesini istemiyordu. 1648'de Polonya-Litvanya şüphesiz belirgin bir güce sahipti. Tatarlar diğer devletlere karşı üstün gelememe, onları varlıklarıyla tehdit edememekten korkuyorlardı. Chmielnicki Tatarların bu endişesini hissediyordu. Bu nedenle Ukrayna'nın güney komşularıyla görüşmelere başladı. Sicz'den (Buck adasından) direkt elçiler gönderdi, bu elçiler sayesinde anlaşmalar yaptı. Polonyalılar tarafından tutuklanma korkusundan kaçak durumdaydı. Pek çok tarihçinin iddia ettiği gibi Kırım'a Kazak liderin kendisi gitmedi, bu doğru değil. Cumhuriyetle savaş projesi Hanlıkta ılımlı karşılandı. Kırım Hanı İslam

⁶ Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, “Yeni Zamanda Avrupa Tarihi”, s. 182, Ankara, 1988

III Gerej gelen ittifak teklifini kabul etti. En iyi liderlerinden birinin, Tuhay Bey'in liderliğinde ordusunu Kazaklara yardıma gönderdi. Kazak-Tatar ittifakının çok önemli bir yanı vardı. Kazakların yabancı bir devletle savaşa gitmesinin yanında, en önemlisi askeri açıdandı. Kazaklar fevkalade piyadeydiler, fakat Polonyalılarla savaşta her zaman yeniliyorlardı, çünkü Polonyalı atlı süvarilere karşılık verecek süvarileri yoktu. Hanla ittifakları, büyük sayıda, hafif, becerikli ve görülmemiş çabuklukta Tatar süvarileri vererek onlara bu açığı kapama imkanı verdi. Chmielnicki'nin daha Cumhuriyetle savaşmadan önce elinde büyük ve güçlü bir koz vardı. (Aynı eser, s. 60)

Wojcik, 1648 yılı nisan ayında Chmielnicki'nin Tuhay Beyle birlikte Zaporoz'e'den kuzeye doğru yola çıktığını yazıyor ; O zamanki kraliyet Hetmanı Potocki, yeterli sayıda ordusu olmamasına rağmen yaklaşan Kazak-Tatar ordularını karşılamaya karar verdi. Polonya kralı IV Wladyslaw'a "*Kazaklar, kutsal krallığın ordularından tek bir damla kan bile akıtamadılar, bundan sonra da akıtamayacaklar*" sözünü veren Mikolaj Potocki, korkunç bir hata yaparak gelecek yardım birliklerini beklemeden, düşman güçlerini detaylı incelemeyen karşılama yaptı. Jeremy Wisniowiecki'nin ordusunu beklemek istemedi, kolay ve çabuk olacaktı, bu zaferi başkasıyla paylaşamazdı. Cumhuriyet orduları bu kez bir felaket yaşadı. Zlota Woda, Korsun ve Pilawca'da kraliyet hetmanları esir alındı. Polonya'da bu savaşlar sonrası iki taraf oluştu. Bir taraf Chmielnicki ile anlaşma taraftarıydı, diğerleri ise kesinlikle yenilmesi gerektiğini savunuyordu. Yapılan savaşlardan sonra Polonya kralı Kazimierz Tatarları kendi tarafına çekti. Zborow'da yapılan savaşlarda onlardan yararlandı. Burada bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmanın desteğinde Chmielnicki Ukrayna'nın Hetman atamanı kabul edildi. Bütün Ukrayna ateş içindeydi. Halk ayaklanması dalga dalga geliyordu. Chmielnickinin bayrağının altında köylüler, küçük burjuva, soylu sınıf, Rus Ortodoks ruhban sınıfı, herkes toplanmıştı. 1651'de savaş yeniden başladı. Beresteczek'te Polonyalılar Chmielnicki'yi yendiler. Tatarlar en önemli zamanda savaştan çekildiler. Chmielnicki anladı ki, Tatarlara güvenmek mümkün değil, kendi gücüyle de bunu başaramıyor, o zaman Rusya'ya döndü yüzünü, 1654'de Perejeslaw'da Çarın liderliğini kabul etti. (Aynı eser, s. 61)

Zbigniew Wojcik araştırmasının bu bölümünde büyük Kazak isyanlarını verirken Moskova, dolayısıyla Rusya faktörünü değerlendirerek açıklamalarda bulunuyor.

XVII yüzyılda henüz Moskova diye adlandırılan Rusya, Polonya-Kazak-Tatar savaşları arenasına sızdı. Çok güçlü sayılmayan Moskova devleti, bu yüzyılın ilk yarısında Avrupa arenasına çıkmıştı. Çar Ivan Grozny'nin yıkıcı terör politikasından zarar görmüş, yabancı orduların yıkıcı savaşlarından zor kurtulabilmişti(1533-1584). Polonya ve İsveç orduları sürekli Moskova sınırlarını zorlamıştı. Bu nedenle Moskova XVII yüzyılın ilk yarısında sürekli Cumhuriyetten intikam alma fırsatını kollamıştı. Fakat kırklı yıllarda Varşova, Moskova ilişkileri nispeten düzelmişti. Hatta 1647'de Tatarlara karşı Polonya-

Moskova anlaşması yapmışlardı. 1648'da Ukrayna'daki büyük isyanın ortaya çıkması pek bir değişimi getirmemişti. Chmielnicki zaferden sonra Çar Aleks Michajlowicz'i boş kalan Polonya tahtına davet etti ve onun himayesini istedi. Tarihçilere göre Ukrayna isyanına Moskova'nın yaklaşımı başlangıçta kötü niyetli görünmese de düşmancaydı. 30 Mayıs 1648'de Çar isyancı Kazaklara karşı ordunun savaşa hazırlanmasını emretti. Ukrayna olayı nedeniyle doğu komşusu tarafından bir reaksiyonla karşılaşmaktan korkan Polonya'da bu durum rahatlama yarattı. Cumhuriyet, Zaporozje Kazakları ve onları destekleyen Tatarlara karşı Moskova'nın savaşa girebileceğini hesap etmeye başlamıştı bile. Ancak bu birlikte çalışma planları tutmadı. Moskova'nın kötü niyetli olmayan yaklaşımı, Ukrayna açısından Kazak zaferlerinin ışığında şekil değiştirmeye başladı. Bunun üç nedeni vardı. İlki; Moskova'da Kazak-Tatar ittifakından korkuluyordu, bu durum Polonya için olduğu kadar, Moskova için de tehlikeli olabilirdi. Çünkü Tatarlar aralıksız Moskova devletinin güney sınırlarına saldırmaktaydılar. İkincisi; Çar yönetimi Ukrayna'da olan olaylara kuşku ve korkuyla bakıyordu. Kendi ülkesi toplumsal sarsıntı geçiriyordu. Büyük şehirlerinde---Moskova, Nowograd ve Pskow'da isyanlar vardı. Rus şehirlerindeki isyanların Moskova'daki isyanları daha da körüklemesinden korkuyordu. Üçüncüsü; 1634'de Cumhuriyetle yaptığı antitatar ittifakıyla güçlendirilmiş (Wieczny Pokój) "ebedi barış"ı bozmak istemiyordu. Çünkü, 1648'de Çar Aleksy Michajlowicz Polonya seçimlerinde kendi adayını seçtirerek Polonya tehdidinden ülkesini bu yolla uzak tutmayı planlıyordu. Wójcik, burada Rusya'nın nasıl zaman içinde planlı bir şekilde Avrupa arenasına sığradığını vurguluyor.

Yazar Kazak isyan ve savaşlarının değerlendirmesini yaparak dengelerin nasıl değiştiğini gösteriyor. Ukrayna-Polonya savaş tiyatrosundaki oyunlar yavaş yavaş bazı gerçekleri ortaya çıkarıyordu. Kesinleşen en önemli nokta Cumhuriyetin isyanlarla tek başına baş edemediğiydi. Rusya açısından da artık savaşa katılmama nedenleri yavaş yavaş kayboluyordu. Hatta Moskova'da Polonya-Kazak savaşına katılma ve bu durumdan faydalanmak gerektiği görüşü hakim olmaya başlamıştı. 1650-1651 yıllarında Polonya-Rusya ilişkileri de çok iyi değildi, hatta kritikti. Böylelikle 1651 yılında Moskova Ukrayna savaşına müdahale etme kararı aldı. Amacı ise Ukrayna'yı Moskova'ya bağlamaktı. Bu amacına kavuştu, fakat bu kez Polonya ile savaş kararı aldı. 1654 Ocak ayında Perejeslaw'da Kazak konsey toplantısında kabul edilerek gönderilen Rus elçiliği Ukrayna'ya Bojar Wasyl Buturlin'in öncülüğünde ulaştı. Bu elçilik konseyi, pek çok tereddüitten sonra Konseyin almış olduğu kararı onayladı.

Wójcik, burada yapılan bu anlaşmanın önemini vurgularken, Cumhuriyetin politik hatası neticesinde Rusya'nın güçlendiği görüşünü bir alıntıyla destekliyor ve ekliyor; Perejeslaw uzlaşmasının metni tarihçiler tarafından farklı yorumlandı, fakat şu açıkça ortaya çıkıyordu ki, bundan sonra Rusya çok daha güçlü olarak, bir ayağını Ukrayna'ya atmıştı. Bu düşüncesini bir alıntıyla destekliyor; İngiliz tarihçi, Davies'in iddia ettiği gibi;

"Rusya XVII yüzyılın ortasında doğdu, Moskova artı Ukrayna---bu Rusya"

Artık bundan sonra Ukrayna'nın kaderi aralıksız tek bir devletin, kuzey komşusunun ellerindeydi. Ukrayna meselesi isyanın çıktığı andan itibaren, artık Cumhuriyetin iç meselesi olmaktan çıkarak Doğu Avrupa meselesi haline geldi. Rusya, her şeyden önce Ukrayna'ya girmesi sayesinde Avrupa ve dünya gücü olma yolunda ilk adımı atmış oluyordu. Ukrayna'ya sahip olmadan bu kadar güçlenmesi mümkün değildi. Moskova çarları şüphesiz Ukrayna politikasında yaptığı hatalardan dolayı Cumhuriyete müteşekkirdir. Perejeslaw anlaşması Cumhuriyetin uluslararası arenada prestijinin önemli ölçüde düşmesine neden olmuştur.(Aynı eser, s.78)

Zbigniew Wojcik çalışmasının sonuç bölümünde Perejeslaw anlaşmasından sonra gelişen olayları kısaca özetlemektedir; Rusya'nın Ukrayna'nın savaş oyunları tiyatrosuna girmesi eski Cumhuriyette Kazak savaşları dönemini sona erdirdi. Polonya bir kez daha bu problemi çözmek istese de artık bu Kazak problemi değildi, daha geniş, Ukrayna problemiydi. Çünkü artık bu Polonya-Litvanya devletinin iç problemi olma karakterini çoktan kaybetmişti. Ukrayna şimdi üç, hatta dört acımasız rakibin ilgi alanı içindeydi---Cumhuriyet, Rusya, Osmanlı ve bir parça da bağımsız Kırım hanlığının. Bir bakıma, Ukrayna'nın Rusya'ya bağlanması daha çok Tatar politikasının seyrinin değişmesi nedeniyle olmuştu. Tatarlar birden korkmuş, Rus tehdidinin yükselmesiyle, Ukrayna Kazaklarıyla ilişkisini koparmış, 1654'de Polonya'yla ittifak yapmıştı. Moskova'nın müdahalesi, belli aralıklarla 13 yıl sürecek (1654-1667) Polonya-Rusya savaşını doğurmuştu. Bu savaşta Polonya tarafında Tatarlar, Rusya tarafında da Chmielnicki'nin Kazakları vardı. Yeni güçlü hamisinden uzaklaşan Zaporozhe hetmanı Perejeslaw hapishanesinden kaçmaya çalışıyordu. 1655'de Polonya'ya olan İsveç saldırısı, ona İsveç kralı Karol X Gustaw'la diplomatik ilişkiler kurma fırsatını verdi. Bu ilişkiler hem Cumhuriyete, hem de Rusya'ya karşıydı. Polonya ve Rusya için ortak hale gelen İsveç tehlikesi, Kuzey savaşları sırasında (1655-1660) 1656'da savaştan bu iki devleti bir araya getirdi ve anlaşma yapıldı. Polonya-Rusya yaklaşmasına İsveç'in cevabı, Polonya devletinin yıkılması amacıyla İsveç tarafından bir uluslar arası koalisyon oluşturulması oldu. Bu, Polonya'nın ilk parçalanmasını hedefleyen, Chmielnicki'nin Ukrayna'sının da katıldığı anlaşma Macaristan'da, Radnot'da 6 aralık 1656'da imzalandı. Fakat Polonya'da Erdel prensi Jerzy Rakocz'un ordularının yenilmesiyle Radnot'taki planlar gerçekleşemedi. Chmielnicki yaşamının sonlarına doğru Cumhuriyetle kesilen ilişkileri yeniden kurmak istedi, fakat 1657'de ölümü bu düşüncesinin gerçekleşmesine izin vermedi. Bu planları ondan sonra gelen hetman Iwan Wychowski ele aldı. Wychowski dış politikada Rusya karşıtı bir politika izliyordu. Cumhuriyete karşı ise daha dostça yaklaşıyordu.(Aynı eser, s.79)

Yazarımız burada, Polonya ve Ukrayna Kazakları için önemli bir anlaşmadan bahseder; Wychowski'nin gayretleriyle Hadziacz'da, 16-8-1658'de bir anlaşma yapıldı. Bu çok önemli tarihi bir andı, çünkü Polonya-Litvanya

ikilisine Ruş Prenslığı olarak bir üçüncüsü katılıyordu. Aralarında Brześć kilise birliği anlaşması da yenilenmişti. Ancak Hadziacz anlaşması nafile bir girişimdi. Wychowski'nin planlarına halk karşı çıktı. Diğer taraftan Cumhuriyette de Ruş Prenslığı pek hoş karşılanmadı. İç savaşlarla can çekişen Ukrayna, komşu ülkelerin rekabetinin, müdahalelerinin alanı haline gelmişti. Tarihçiler bu dönemi “ruina” (yıkım) yılları olarak adlandırmaktadırlar. 1663'de Ukrayna'nın sağ ve sol olarak ikiye bölünmesi gelir. Sağ yakası Hetman Pawel Tetera'yla Polonya'nın hakimiyetine, sol yakası ise Hetman Iwan Brzuchowiecki'yle Rusya'nın hakimiyetine verildi. Bu Rusya-Polonya paylaşımı 30 ocak 1667'de Beyaz Rusya'da Andruszów'da imzalandı. XVII yüzyılın yedinci on yılın başlarında Ukrayna'da halk ayaklanması çıktı. Bu Polonya'ya ve Rusya'ya karşı küçük ölçekli bir isyandı. Polonya'nın hakimiyetindeki Ukrayna'nın sağ yakasında 1664-1665'de Solimki ve Warency, 1665'de de Decyka Kazak-köylü ayaklanmaları oldu. 1672'de Osmanlı-Lehistan savaşında Ukrayna'nın sağ yakası 1699 yılına kadar Osmanlı Sultanlarının hakimiyetinde kaldı.

Wojcik, burada Zaporozhe Kazakların sonunu anlatır; 1699'da Polonya meclisi Zaporozhe Kazaklarının ortadan kaldırılmasını onayladı, bu da Cumhuriyete karşı son büyük sarsıntıları ortaya çıkardı. 1702-1704 yılları ayaklanmalarını iki lider, Samuel Samus ve Semen Palij (Palej) yönetiyordu. Bu ayaklanmalar Bohdan Chmielnicki'nin bağımsız Ukrayna düşüncesinin gerçekleşebilmesi için son denemelerdi. Bir kez daha önceki ayaklanmalar gibi bastırıldılar. Dniepr Ukrayna'sının Rusya'dan kopma, bağımsızlık denemeleri, İsveç'in sayesinde Hetman İwan Mapeza tarafından kuzey savaşları sırasında ele alındı. Fakat 1709 Poltava'daki savaşta, İsveç ordusunun felaketinden sonra bu denemeler de boşa çıktı. Zaporozhe Kazakları güçlü şekilde toplumsal farklılaşmaya doğru sürüklendiler, gittikçe daha büyük bozulmalara boyun eğdiler ve son olarak 1775'de II Çariçe Katerina tarafından yok edildiler.

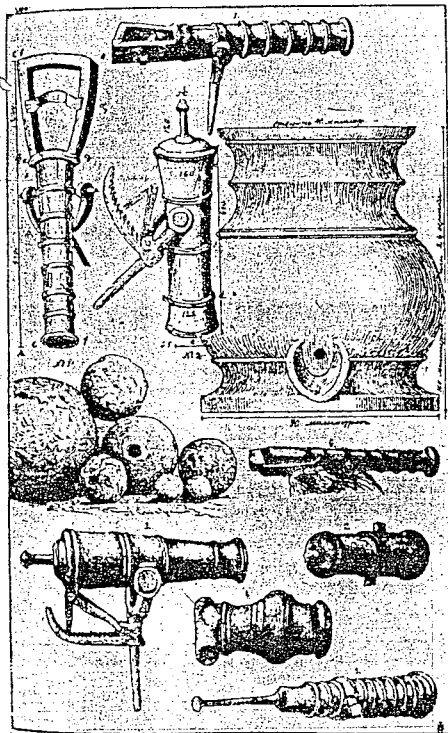
Tanıtımımızın sonunda, değerli Osmanlı tarihi araştırmacısı Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın “Osmanlı Tarihi” başlıklı eserinde şu ana kadar özetlemeye çalıştığımız Kazak sorununu yansıtan sözlerine göz atalım;

“Bir Türk gölü haline gelmiş olan Karadeniz, XVII yüzyılın ilk yarısında en emniyetsiz bir deniz olmuştu; buna da sebep ismen Ruslarla Lehlilere bağlı bulunan Kazakların şayika denilen kayıklarıyla Don ve Özi nehirlerinden Karadeniz sahillerini vurup ele geçenleri esir ve katl ve etrafı yağmalamaları idi. Bundan dolayı bu sırada Osmanlı hükümeti zaman zaman bu denize donanma sevkiyle Kazaklardan ele geçenleri imha etmekte idi; Kazakların bu faaliyetlerinin artmasında Ruslarla, Lehlerin de teşvikleri vardı; çünkü Kırım Hanları vakit vakit Rus ve Leh topraklarına çapul (Beşbaş) için sık sık akın yaptıklarından dolayı, onlar da bu suretle mukabele etmekte idiler. Özi veyahut Zaporog Kazakları, icabında karadan da Moldavya yani Boğdan topraklarına taaruz ediyorlardı. (...) Zaporog Kazakları, bazan Kırım tatarlarıyla müşterek olarak Lehliler aleyhine ve bazan Lehlilerle beraber Osmanlılara ve Kırım

hanlarına musallat olurlardı; geçinmeleri yağma ve çapul olduğundan menfaatlerine hangi taraf müsaitse o tarafa dönüp hizmet ederlerdi.”⁷

XVII yüzyıl Avrupa tarihinde önemli yere sahip olan Kazaklar, Osmanlı-Lehistan ilişkilerinde de önemli rol oynamıştır. Polonya-Litvanya-Ukrayna-Osmanlı-Rusya, hatta Kırım tarihini ilgilendiren Kazaklar, Zbigniew Wojcik'in bu eserinde tüm yönleriyle değerlendirilmiştir. Kazaklar konusundaki bu değerli açılımların XVII yüzyıl Osmanlı Tarihini incelemek isteyenler için yararlı olacağı kanısındayız.

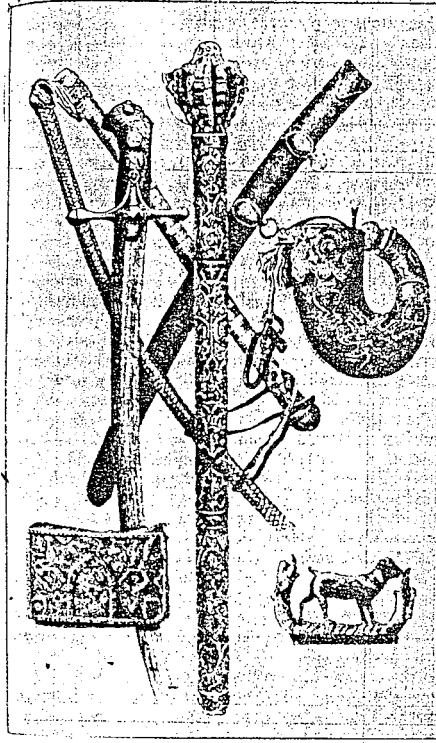
⁷ Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, cilt III, kısım 2, s. 173, Ankara, 1982; Mühimme defteri, Numara 35, s. 123 ila 125.

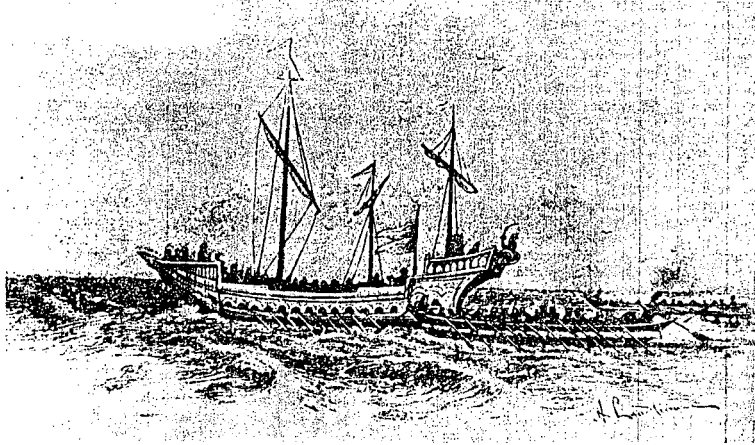
Resim 1. Zaporoskie dziata, mozdzierze i kule
(Zaporożelilere ait silahlar, toplar, gülleler)

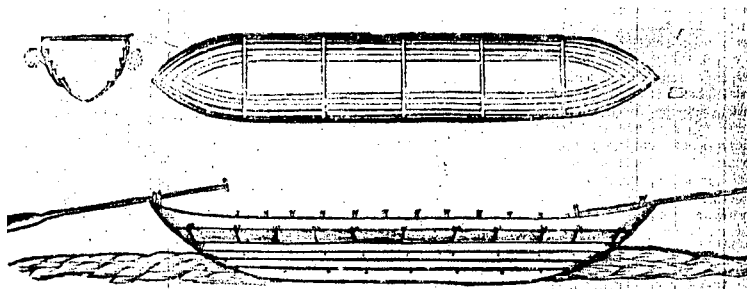
Resim 2. Zaporoskie prochownice
(Zaporożelilere ait barutluklar)

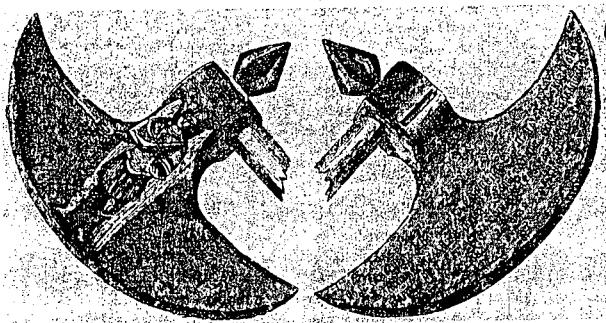
Resim 3. Piernacz, szabla, prochownica, krzesiwa, bieze kozackie
(Kılıçlar, barutluk, çakmak, Kazak kamçıları)

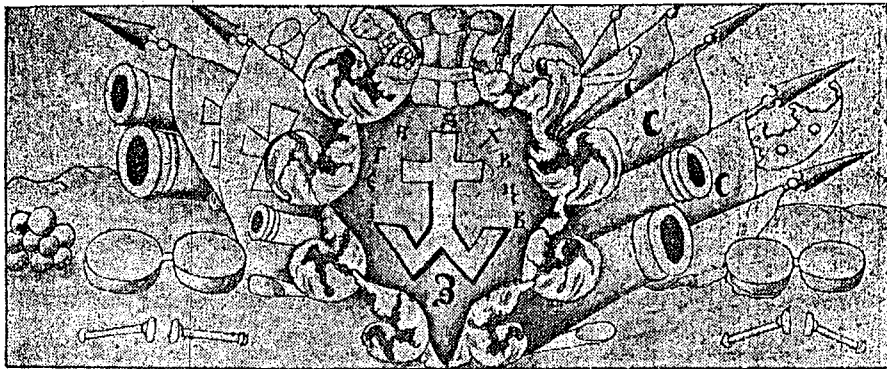
Resim 4. Czajki kozackie atakuja okret turecki (Kazak çaykaları Türk gemisine saldırıyor)

Resim 5. Czajka kozackie (Kazak çaykası)

Resim 6. Berdysz hetmana Chmielnickiego
(Hetman Chmielnicki'nin baltası)

Resim 7. Herb hetmana Chmielnickiego
(Hetman Chmielnicki'nin arması)